

BALÁZS IMRE JÓZSEF

KÁNTORESQUE: KUTATÁSI MODELLEK, INTÉZMÉNYES HÁTTEREK

■ „A honlap anyagait böngészve egy virtuális irodalmi múzeum előszobájában érezheti magát az olvasó, ahova kihallatszik a tárolókat építő munka, a kiállítási teret éppen (ki)alakító kutatók beszélgetése”¹ – írta Vallasek Júlia arról a szakkollégiumi együttműködés eredményeként létrejött projektről, amelynek első mozzanatai 2019-ig nyúlnak vissza, és 2020-ban intézményesült a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet és az Import Direct csoportos kutatási ösztöndíjainak támogatásával,² a Láthatatlan Kollégium és a Spectator Média Szakkollégium közös munkája nyomán. A kutatás a 2021/2022-es egyetemi évben is folytatódik.

Az alábbiakban, a projekt egyik kezdeményezőjeként és vezetőjeként azokat a módszertani kérdéseket tekintem át röviden, amelyek az eddigi munka során felmerültek, és ennek kapcsán annak feltételeit vizsgálom, hogy a hagyatékok és archívumok kutatása az átalakuló technikai, mediális és intézményi közegben milyen általánosabb problémakörökhöz kapcsolható.

Az általánosabb problematizálás előtt a kutatási program címeről, a 2017-ben elhunyt Kántor Lajos nevét magába foglaló kifejezésről is szükséges szót ejteni. A *Kántoresque* kifejezésben, amely Farkas Boglárka Angéla filmrendező, a Spectator Média Szakkollégium hallgatójának leleménye volt, a résztvevők azt a lehetőséget ismerték fel, hogy általa a kutatás egyik lényegi elemére irányulhat a figyelem: a programnak ugyanis egyszerre kell beszélnie Kántor

Egy archívum mindezeket a korszakspecifikumokat is őrzi: a kommunikáció és kapcsolattartás módjait (leveleket és nyomtatott meghívókat, kéziratokat és megfigyelési dossziékat, de e-maileket is), a technikai lehetőségekbe íródó munkamódszereket.

Lajos munkásságáról és személyéről, illetve megragadnia azt, ami a személyén túlmutat, és modellszerű. A *Kafkaesque* terminusban például, amely a játékos szóképzés egyik lehetséges elődje, az a tartalom sűrűsödik, amely Franz Kafka életművének valamiképpen sajátja: egy korszak, a modern kor lélektani útkeresését mutatja fel, és ennek a keresésnek a rémálomszerűséget és humort ötvöző víziószerűségét hangsúlyozza. A *Kántoresque* terminust is köthetjük egy korszakhoz: ahhoz, amelyben Kántor Lajos szakmai pályája és értelmiségi profilja az 1950-es évektől a 21. század első évtizedeiig formálódott – és ebben a korszakban az értelmiségi létformákat először a Gheorghiu-Dej-, majd Ceaușescu-féle politikai rendszerek keretei között kell elgondolnunk, azt vizsgálva, hogy milyen sajátos intézményteremtői és közösség-szervezői, illetve milyen karrierlehetőségeket tartogattak. Egy következő szakaszban pedig a rendszerváltás történetei, az új, demokratikus körülmények közt létrejövő intézmények alapítási lendülete kerülhet középpontba. Egy archívum mindezeket a korszakspecifikumokat is őrzi: a kommunikáció és kapcsolattartás módjait (leveleket és nyomtatott meghívókat, kéziratokat és megfigyelési dossziékat, de e-maileket is), a technikai lehetőségekbe íródó munkamódszereket (kézíratos, majd írógéppel írt, később számítógépbe is bevitt anyagokat, fényképezett dokumentummásolatokat, majd fénymásolatokat stb.). A korszak-jellegzetességeken túlmenően azonban Kántor Lajos egyéni habitusa, munkamorálja és szellemi tájékozódásának iránya az, ami a *Kántoresque* szóba beleérthető: a kezdeményező, intézményteremtő és ugyanakkor területeket összekapcsoló igyekezet az, ami őt mindvégig jellemezte.

A projekt célja, hogy mindezeket a jellegzetességeket a hagyaték, az archívum kínálta kutatási lehetőségeken keresztül ragadja meg. A kutatás elindításakor legalább hat olyan területet azonosítottunk, amelyek a Kántor-hagyatékban is külön tematikus egységeket képezve további vizsgálódások, akár monografikus munkák felé vezethetnek: 1. irodalomtörténet, irodalomkritika; 2. *Korunk*-szerkesztés; 3. színikritika, színháztörténet; 4. képzőművészeti írások, *Korunk Galéria* szervezése; 5. közélet, politika, intézményalapítás (RMDSZ, MŰRE, Ady Endre Sajtókollégium, Kolozsvár Társaság, stb.); 6. személyes szféra. Mindezeket a kérdésköröket természetesen más bontásban, a hagyatékbeli dokumentumtípusok felől vagy akár Kántor Lajos megjelent könyveitől indulva is körüljárhatjuk, és akkor maga a mediális közeg válik izgalmassá, amelyben ezek megmutatkozhatnak.

A projekt módszertani kiindulópontját kezdetben a két együttműködő szakkollégium – a Láthatatlan Kollégium, illetve a Spectator Média Szakkollégium háttere és tevékenységi köre határozta meg, így lett a munkacím *Kulturális hagyaték megörökítése generációk közötti térben*. Ebben a megközelítésben egy mediális kérdés vált centrálissá: „Hogyan lehet megmutatni egy zömében huszadik századi (tehát a digitális világ előtt keletkezett) kulturális hagyaték értékét a 21. századi digitális világban?”³ Ez az archívumok általános kérdése is természetesen, és a *digital humanities* módszertanaira történő reflexiót teszi hosszabb távon szükségessé: milyen módon és milyen értelemben archivál egy digitális archívum, és mi mindenre használható az archiválást követően? Ugyanakkor a hagyatékok természetével kapcsolatos legkonkrétabb kérdések is más-más arcukat mutatják más-más mediális keretben: abból kell kiindulnunk, hogy a hagyaték soha nem csupán tárgyak, dokumentumok halmaza és leltárja, hanem a köztük felfedezhető összefüggések, viszonyok, térbeli elrendezések is részei. Ezért fontos arra törekedni, hogy az utókor számára – akár vizuálisan, akár szöveges for-

mában – minél több információ álljon rendelkezésre azzal kapcsolatban, ahogy a tárgyak együttese, illetve a hagyaték maga eredetileg funkcionált, ahogyan összekapcsolódott Kántor Lajos személyével, mindennapjaival.

Mivel a projekt indulásakor, 2019 végén körvonalazódott, hogy a Kántor-hagyaték más-más közgyűjtemények gondozásában kerül majd megőrzésre, a Kántoresque csapata már egy korai, dokumentáló fázisban igyekezett Kántor Lajos lakhelyének filmes és fotós eszközökkel történő feltérképezésére, a hagyaték bontatlan állapotában való megőrkítésére annak érdekében, hogy a későbbi kutatások számára ezek a támpontok is elérhetőek legyenek.⁴ Ennek a törekvésnek az eredményeképpen, amikor a sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központ gondozásába juttatott képzőművészeti hagyaték alapján készített reprezentatív kiállításra került sor Sepsiszentgyörgyön,⁵ lehetővé vált a kiállításnak egy olyan párhuzamos virtuális változata, amely a kiállított műveknek a korábbi, Kántorházban elfoglalt helyét is meg tudta mutatni.⁶ Ezt a Kántoresque honlapon megmutatott virtuális párhuzamot később a professzionális sajtó is átvette.⁷

A projekt munkacímében szereplő „generációk közötti tér” kérdése egyrészt a mediális szempont hangsúlyát is jelzi, hiszen a kutatásban részt vevő fiatalok szocializációja már jórészt a digitális térben zajlott: épp ezért fontos az ezzel kapcsolatos tapasztalataikra, meglátásaikra építeni a hagyatékok virtuális, digitális terekben történő megjelenítését. A projekt az eredeti elképzelés szerint egy dokumentumfilm formáját öltötte volna, amelyben a különböző generációkhoz tartozó Kántor-kutatók (a Láthatatlan Kollégium hallgatóit is beleértve) az életművel kapcsolatos aspektusokról nyilatkoztak volna. A 2020-as vilájárvány kontextusában a terv szükségszerűen átalakult: egy youtube-csatornán hozzáférhető videóinterjúsorozat,⁸ egy vizuális anyagokat és tanulmányokat, cikkeket közlő honlap,⁹ valamint egy Facebook-oldal¹⁰ formáját öltötte, ezeken keresztül követhető a kutatás folyamata. „Generációk közötti tér”-ről beszélni másrészt az önreflexivitás mozzanatát is rejti, amely a Kántoresque kapcsán rendkívüli fontosságú: lehetőség kínálkozik annak a folyamatnak a megmutatására is, ahogyan egy-egy fiatal kutató elmélyed egy-egy kérdésben, és a hagyatékból talált dokumentumok alapján következtetésekre jut, mintegy konkretizálva a Kántor-életmű által tágabb kontextusban is felvetett kérdéseket. Ezáltal válik lehetővé, hogy maga a projekt a kulturális emlékezet működéskéne, az emlékezési formák megmutathatóságának is helyszínévé alakuljon.

A Kántor-hagyaték kutatása az eddigiekben érintett kérdések mellett az intézményi háttérre is ráirányítja a figyelmet, amely hasonló projektekhez szükséges. Az irodalmi hagyatékok erdélyi helyzetének minél egységesebb rendezését tekintve a rendszerváltást követően az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kínált először kiszámíthatónak ígérkező kereteket, a Szabédi Ház infrastruktúrájára alapozva. Erről a kérdéskorról Dávid Gyula, Bartha Katalin Ágnes, Széman Emese Rózsa több alkalommal is írtak, nyilatkoztak – én magam 1999-ben, a Szabédi Ház akkori kutatójaként foglaltam össze azt a gondolatmenetet, amely voltaképpen a Kántoresque projekt hátteréhez is kapcsolódik: „mitől él egy irodalmi múzeum? A válasz a nagyobb irodalmi múzeumok tapasztalatainak felhasználásával nem különösebben nehéz: a múzeumot nem egyszerűen a megőrzés színhelyévé, hanem események, látható, látványos tevékenységek színhelyévé kell tenni [...]. Ehhez nyilván szükséges a kialakulóban levő intézmények cselekvési stratégiáinak egyeztetése, az együttműködés feltételeinek megteremtése.”¹¹ Az együttműködések hálózataiban természetesen az erdélyi kultúra

nagy hagyományú intézményeinek (az EMKE mellett az Erdélyi Múzeum-Egyesület vagy a Minerva Művelődési Egyesület), az egyetemi szférának (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Sapientia EMTE), a romániai és magyarországi állami közgyűjteményeknek (nemzeti és egyetemi könyvtárak, megyei könyvtárak, levéltárak, múzeumok), az egyházi és érdekvédelmi szervezetek támogatói és intézményi háttérének egyaránt szerep juthat. Az Iskola Alapítvány vezetője, Nagy Zoltán Levente 2019 márciusában nyilatkozott arról, hogy az egykori Minerva részvénytársaság Brassai utcai ingatlanaiban archívumok elhelyezésére is lehetőség nyílik („A kolozsvári, erdélyi kulturális örökséget jelentő közgyűjtemények számára a pincszinten archívumot rendeznek be”¹²), Kató Béla, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke pedig egy hasonló funkciókat betölteni tudó intézmény elindításáról nyilatkozott 2021 folyamán: „A Kolozsvár melletti Apahidán rövidesen, terveink szerint már május végére elkészül a kor minden technikai követelményének megfelelő, erdélyi gyűjtőkönyvtárnak szánt hatalmas raktárház, ahol több mint egymillió erdélyi kötetet szeretnénk befogadni. [...] Mi biztosítjuk az infrastrukturális háttér és keret létrehozását, amelyek révén ezeknek a könyveknek évszázadokon át meg kell maradniuk, a további sorokról pedig már egy széles közösség dönt majd, átlátható módon.”¹³

A közelmúlt nyilatkozatai alapján tehát a kulturális hagyatékok kérdésköre kimozdulni látszik a holtpontról, és az elhelyezésüknek, tárolásuknak sokáig elakadt ügye megnyugtató fordulatot vesz. A továbbiakban annak módszertanához kívánok írásom zárlatában néhány szempontot megfogalmazni, hogy milyen lépések során, milyen megközelítésben válhatnak a közgyűjteményekbe kerülő hagyatékok komplex kutatások tárgyává.

A Kántoresque projekt tapasztalata ahhoz szolgálat adalékokat, hogy az erdélyi magyar közegben számos esetben nyílik átjárás a kultúra és közélet egyes rétegei között: Kántor Lajos munkásságán, archívumán keresztül az irodalom, a képzőművészet, a színház, a politika, az intézménytörténet és az oktatás egyaránt megközelíthető. Az erdélyi magyar kulturális örökség ráadásul nem csupán a magaskultúra elemeit foglalja magába, hanem sokkal tágabban értelmezendő – a populáris kultúra és a népi kultúra archiválása irányában is kiterjesztendő hosszabb távon.

A kolozsvári egyetemi közegben a hagyatékokkal való foglalkozásnak szakmailag innovatív megközelítései is körvonalazódtak a román és magyar akadémiai szférában egyaránt. A BBTE Bölcsészkarán létrejött Modern Filológiai Kutatóközpont vezetője, Ioana Bot saját egykori bölcsészkarai tanárainak, Ioana és Liviu Petrescunak a hagyatékát feldolgozva jutott el olyan módszertani következtetésekig, amelyek a hagyaték minél több, látszólag mellékes elemét is jelentésnek tételezik – annak a történelmi kontextusnak a figyelembevételével, amelyre specifikus kommunikációs technikák, a szakmai tájékozódás korlátozottságát leleményesen kikerülő stratégiák jellemzőek, hiszen Liviu és Ioana Em. Petrescu irodalomtudományos tevékenységének jelentős része a Ceauşescu-korszak idejére esik. Modellértékű az a kiadói projekt is, amely a Petrescu-hagyaték legelevánsabb részeinek nyilvánosságra hozásával kapcsolatos: a rendszerváltás utáni intézményi struktúrákra épülve, egyetemi hallgatók és doktorandusok bevonásával, csapatmunka keretén belül térképezik fel és publikálják a hagyaték egyes rétegeit.

Természetesen magyar kutatók is figyelmet keltve vették ki részüket az elmúlt évtizedekben a hagyatékokban történő bűvárkodás eredményeinek innova-

tív közzétételéből: Egyed Emese, Gábor Csilla, T. Szabó Levente, Zabán Márta, Bartha Katalin Ágnes, Demeter Zsuzsa, Berki Tímea és mások szövegközlései támaszkodhattak a Kriterion Könyvkiadó ötvenéves kiadói hagyományában megalapozott, bevált szöveggondozói gyakorlatokra, és ugyanakkor a színvonalas magyarországi kritikai kiadások, irodalmat társadalomtörténeti összefüggések közé helyező kutatások előzményeire. Mára elmondható, hogy megszülettek a rendszerváltás utáni erdélyi irodalomtörténész generáció első nagyobb szintézisei: monográfiák, szövegkiadások, átfogóan szerkesztett tematikus tanulmánykötetek.

A Kántor Lajos hagyatékával kapcsolatos kutatások nem tarthatnának a jelenlegi fázisban, máris az első tanulmányjellegű publikációknál, ha előzetesen nem kezdődött volna el a hagyaték rendszerezése és leltárba vétele. Ezt a munkát 2017-tel kezdődően, a Communitas Alapítvány támogatásával Bartók Júlia végzi, így Kántor Lajos kéziratos hagyatéka mostanra tematikusan rendszerezett állapotban várja a kutatókat. A kézirathagyaték a továbbiakban a Minerva Művelődési Egyesület gondozásában kerül letétbe – itt folytatódhat a kézirathagyaték-kapcsolatos munka, a könyvtári hagyaték szakszerű kezelésében pedig szintén részt vállal a Minerva. A képzőművészeti hagyaték legjelentősebb része, mint már esett róla szó, a sepsiszentgyörgyi EMÚK gondozásába került, és igényes kiállítási katalógus révén vált anyaga máris széles körben hozzáférhetővé, a második világháború utáni erdélyi magyar képzőművészet egyik reprezentatív gyűjteményeként.¹⁴

A Kántor-hagyatékkal kapcsolatos filológiai munkától jó eséllyel várható a továbbiakban, hogy jelentős mértékben járuljon hozzá az erdélyi magyar társadalom önismeretéhez, közelmúltjáról való tudásához. Ugyanakkor komplex és szerzteágazó tematikus vonatkozásai, ezen belül pedig hálózati csomópontszerű jellege kulcsfontosságúvá teszi a közép-európai értelmiségtörténet hálózatainak pontosabb körülírásakor.

■ JEGYZETEK

1. Vallasek Júlia: *Egy virtuális irodalmi múzeum előszobája. A Kántoresque-projektről*. ME.dok 2021/2. 111.
2. A támogatott projektek a XXIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia záróünnepségen kerültek bemutatásra. *ImportDirect-KMEI Csoportos kutatási ösztöndíj. Beszámoló*. <http://kmei.ro/importdirect-kmei-csoportos-kutatasi-osztondij/>
3. Vallasek: i.m. 109.
4. Uo. 110.
5. *In memoriam Kántor Lajos*. Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy, 2021. 02. 26. – 04. 16. Kurátor: Vécsi Nagy Zoltán
6. Jakab Júlia: „A művek együtt maradnak”. Kántoresque 2021. február 28. <https://kantoresque.wordpress.com/2021/02/28/a-muvek-egyutt-maradnak/>
7. Zsizsmann Erika: *Szellemi „buborék” – Kántor Lajos magángyűjteményéből nyílt kiállítás Sepsiszentgyörgyön*. Maszol 2021. március 10. <https://maszol.ro/kultura/Szellemi-buborek-Kantor-Lajos-magangyujtemenybol-nyilt-kiallitas-Sepsiszentgyorgyon>
8. <https://www.youtube.com/channel/UCl8AhGe-9vveVh4UQWaUDrQ>
9. A honlapon olvasható a teljes Kántoresque-csapat névsora is. <https://kantoresque.wordpress.com/>
10. <https://www.facebook.com/kantoresque>
11. Balázs Imre József: *A Szabédi Emlékház új szerepkörben, avagy mitől él egy irodalmi múzeum? A Hét 1999/22. 7.*
12. Zay Éva: *Többfunkciós központ létesülne az egykori Minerva telkén*. Szabadság 2019. március 8. <http://szabadsag.ro/-/tobbfunkcios-kozpont-letesulne-az-egykori-minerva-telken>
13. Kató Béla: *Szolgálat profit és ingyenleves nélkül*. Kérdezett Csinta Samu. Figyelő 2021/13. 60.
14. Sipos Gaudi Tünde (szerk.): *In memoriam Kántor Lajos*. Erdélyi Művészeti Központ Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2020.